

SOLIDARNOŚĆ BIERNA W STOSUNKACH DŁUŻNIKÓW Z WIERZYCIELEM

Michał Berek

MONOGRAFIE

SOLIDARNOŚĆ BIERNA W STOSUNKACH DŁUŻNIKÓW Z WIERZYCIELEM

Michał Berek

MONOGRAFIE

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

Stan prawny na 1 czerwca 2016 r.

Recenzent

Dr hab. Piotr Tereskiewicz

Wydawca

Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący

Katarzyna Gierłowska

Opracowanie redakcyjne

Joanna Ośka

Łamanie

Wolters Kluwer

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

 prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by

Wolters Kluwer SA, 2016

ISBN: 978-83-264-8703-3

ISSN 1897-4392

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

książkę tę dedykuję Paulinie

Spis treści

Wykaz skrótów / 11

Wprowadzenie / 17

Rozdział 1

Solidarność dłużników w ujęciu historycznym i prawoporównawczym / 25

- 1.1. Prawo rzymskie / 25
- 1.2. Okres przedkodyfikacyjny / 30
- 1.3. Kodeks cywilny francuski / 34
- 1.4. Kodeks cywilny niemiecki / 41
- 1.5. Szwajcarskie prawo zobowiązań / 48
- 1.6. Europejskie prawa modelowe / 51
- 1.7. Kodeks zobowiązań / 58
- 1.8. Kodeks cywilny / 63

Rozdział 2

Wielość dłużników w obowiązującym systemie polskiego prawa / 67

- 2.1. Zasada formalnego źródła solidarności (art. 369 k.c.) / 67
- 2.2. Zobowiązania podzielne / 72
- 2.3. Zobowiązania niepodzielne / 89
- 2.4. Zobowiązania *in solidum* / 100
- 2.5. Współdziałanie dłużników w spełnieniu wspólnego świadczenia (zobowiązanie wspólne) / 108
 - 2.5.1. Zarys problematyki – uwagi wprowadzające / 108
 - 2.5.2. Ocena własna instytucji – stan prawny *de lege lata* / 113

Rozdział 3

Charakterystyka i znaczenie solidarności dłużników w prawie polskim / 127

- 3.1. Najważniejsze przykłady ustawowej solidarności dłużników / **128**
 - 3.1.1. Solidarność wynikająca z zaciągnięcia zobowiązania dotyczącego wspólnego mienia dłużników (art. 370 k.c.) / **128**
 - 3.1.2. Solidarność wynikająca z niepodzielności świadczenia wzajemnego (art. 380 § 2 k.c.) / **142**
 - 3.1.3. Solidarność łącząca dłużników deliktowych (art. 441 § 1 k.c.) / **148**
 - 3.1.4. Solidarność dotycząca wspólników spółki cywilnej (art. 864 k.c.) / **151**
 - 3.1.5. Solidarność łącząca spadkobierców i zapisobierców windykacyjnych (art. 1034 § 1, art. 1034¹ § 1 k.c.) / **155**
 - 3.1.6. Kumulatywne przystąpienie do długu / **159**
 - 3.1.7. Solidarność w stosunkach małżeńskich / **165**
 - 3.1.8. Solidarność w prawie wekslowym (art. 47 ust. 1 pr. weksl.) / **168**
 - 3.1.9. Solidarność łącząca spółkę jawną i uczestniczących w niej wspólników (art. 22 § 2 w zw. z art. 31 § 1 k.s.h.) / **172**
 - 3.1.10. Solidarność w stosunkach poręczycielskich (art. 881 k.c.) / **175**
 - 3.1.11. Pozostałe przykłady solidarności / **179**
- 3.2. Typologizacja solidarności dłużników / **181**
 - 3.2.1. Trójpodział solidarności w ujęciu Horsta Ehmann / **181**
 - 3.2.2. Dotychczasowe stanowisko nauki / **186**
 - 3.2.3. Ocena własna zagadnienia – zarys przyjętej koncepcji / **188**
 - 3.2.4. Szczególny przypadek solidarności gwarancyjnej / **203**
 - 3.2.4.1. Koncepcja odpowiedzialności za dług cudzy / **204**
 - 3.2.4.2. Koncepcja solidarności odpowiedzialności / **213**
 - 3.2.4.3. Dylemat „akcesoryjności w solidarności” / **218**
 - 3.2.5. Uzasadnienie regresu w stosunkach solidarnych / **225**

Rozdział 4

Konstrukcja solidarności dłużników / 234

- 4.1. Spór wokół konstrukcji solidarności / **234**
 - 4.1.1. Dotychczasowe stanowisko nauki / **234**

- 4.1.2. Koncepcja wielości zobowiązań solidarnych / 241
- 4.2. Źródło powstania solidarności korealnej / 251

Rozdział 5

Zobowiązania solidarne w okresie przed zaspokojeniem wierzyciela / 256

- 5.1. Zasada indywidualizacji zobowiązań solidarnych / 256
- 5.2. Zagadnienie tożsamości rodzajowej przedmiotu świadczenia / 268
- 5.3. Naruszenie zobowiązania przez jednego z dłużników solidarnych / 272
 - 5.3.1. Dotychczasowe stanowisko nauki / 272
 - 5.3.2. Zasada indywidualizacji jako norma prawna dyspozytywna / 276
 - 5.3.3. Brak spełnienia świadczenia w terminie / 283
 - 5.3.4. Niemożliwość świadczenia / 288
 - 5.3.5. Nienależyte wykonanie zobowiązania / 292
 - 5.3.5.1. Roszczenie o usunięcie wady bądź wymianę rzeczy na wolną od wad / 293
 - 5.3.5.2. Uprawnienie do obniżenia wysokości należnej zapłaty / 298
- 5.4. Przedawnienie w zobowiązaniach solidarnych / 302
- 5.5. Zwolnienie z długu i zrzeczenie się solidarności / 314
- 5.6. Odnowienie solidarnego zobowiązania / 327
- 5.7. Zwłoka wierzyciela wobec dłużników solidarnych / 340
- 5.8. Przelew wierzytelności w stosunkach solidarnych / 351
- 5.9. Przejęcie solidarnego długu / 360
- 5.10. Skutki ugody zawartej z dłużnikiem solidarnym / 370
- 5.11. Zabezpieczenie zobowiązań solidarnych prawami akcesoryjnymi / 379
- 5.12. Jednostronna rezygnacja z zobowiązań solidarnych / 390
 - 5.12.1. Uwagi wprowadzające / 390
 - 5.12.2. Solidarność korealna / 396
 - 5.12.2.1. Jednostronna rezygnacja ze wszystkich zobowiązań solidarnych / 396
 - 5.12.2.2. Jednostronna rezygnacja ze wszystkich zobowiązań solidarnych wobec realizacji przesłanek na gruncie jednego z nich / 398

- 5.12.2.3. Jednostronna rezygnacja z jednego z zobowiązań solidarnych / 403
- 5.12.3. Solidarność ochronna / 409
- 5.12.4. Solidarność gwarancyjna / 410
- 5.12.5. Sposób dokonania jednostronnej rezygnacji / 413

Rozdział 6

Wygaśnięcie zobowiązań solidarnych w następstwie zaspokojenia wierzyciela / 416

- 6.1. *Ius electio* / 416
- 6.2. Zaspokojenie interesu wierzyciela / 423
 - 6.2.1. Uwagi wprowadzające / 423
 - 6.2.2. Potrącenie / 430
 - 6.2.3. Świadczenie w miejsce wykonania (*datio in solutum*) / 440
 - 6.2.4. Złożenie przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego / 448
 - 6.2.5. Konfuzja / 459
 - 6.2.6. Spełnienie świadczenia przez osobę trzecią / 467
- 6.3. Wielokrotne świadczenie na rzecz wierzyciela / 482

Rozdział 7

Problematyka zarzutów przysługujących dłużnikom solidarnym / 488

- 7.1. Zarzuty dostępne dla dłużników solidarności korealnej i ochronnej / 488
- 7.2. Zarzuty dostępne dłużnikom solidarności gwarancyjnej / 497
- 7.3. Zarzut braku powstania jednego z zobowiązań solidarnych / 512
- 7.4. Skutki wyroku korzystnego wydanego w odniesieniu do jednego z dłużników solidarnych / 527

Wnioski końcowe / 549

Bibliografia / 565

Skorowidz / 581

Wykaz skrótów

1. Źródła prawa

- ABGB** kodeks cywilny austriacki (Allgemeine Bürgerliches Gesetzbuch) z 1 stycznia 1812 r.
- ADHGB** powszechny niemiecki kodeks handlowy (Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch) z dnia 16 marca 1861 r.
- BGB** kodeks cywilny niemiecki (Bürgerliches Gesetzbuch) z dnia 18 sierpnia 1896 r.
- BW** kodeks cywilny holenderski (Burgerlijk Wetboek) z dnia 1 stycznia 1992 r.
- k.c.** ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 380 z późn. zm.)
- fr. k.c.** kodeks cywilny francuski (Code Civil) z dnia 21 marca 1804 r.
- gr. k.c.** kodeks cywilny grecki z dnia 23 lutego 1946 r.
- hiszp. k.c.** kodeks cywilny hiszpański (Codigo Civil) z dnia 24 lutego 1889 r.
- k.m.** ustawa z dnia 18 września 2001 r. – Kodeks morski (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 66 z późn. zm.)
- k.p.** ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (Dz. U. z 2014 r. poz. 1502 z późn. zm.)

- k.p.c.** ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 101 z późn. zm.)
- k.r.o.** ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 2082 z późn. zm.)
- k.s.h.** ustawa z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 1030 z późn. zm.)
- k.z.** rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz. U. Nr 82, poz. 598)
- o.p.** ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 613 z późn. zm.).
- OR** szwajcarskie prawo o zobowiązaniach (Obligationenrecht) z dnia 30 marca 1911 r.
- port. k.c.** kodeks cywilny portugalski (Codigo Civil) z dnia 25 listopada 1966 r.
- p.z.p.** ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 2164)
- pr. bank.** ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 128 z późn. zm.)
- pr. czek.** ustawa z dnia 28 kwietnia 1936 r. – Prawo czekowe (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 462)
- pr. not.** ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (tekst jedn.: Dz. U. 2014 r. poz. 164 z późn. zm.)
- pr. pras.** ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe (tekst jedn.: Dz. U. Nr 5, poz. 24 z późn. zm.)
- pr. przew.** ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. – Prawo przewozowe (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 915)
- pr. stow.** ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. z 2015 r. poz. 1393 z późn. zm.)

- pr. upadł.** ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 233 z późn. zm.)
- pr. weksl.** ustawa z dnia 28 kwietnia 1936 r. – Prawo wekslowe (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 160)
- p.g.g. z 1994 r.** ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. – Prawo geologiczne i górnicze (tekst jedn.: Dz. U. z 2005 r. Nr 228, poz. 1947 z późn. zm.)
- p.g.g. z 2011 r.** ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 196 z późn. zm.)
- u.d.l.** ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 618 z późn. zm.)
- u.d.p.p.i.w.** ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 239 z późn. zm.)
- u.f.p.** ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 885 z późn. zm.)
- u.g.t.** ustawa z dnia 26 października 2000 r. o giełdach towarowych (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 197 z późn. zm.)
- u.k.r.s.** ustawa z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 1142 z późn. zm.)
- u.k.s.e.** ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o komornikach sądowych i egzekucji (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 790 z późn. zm.)
- u.k.w.h.** ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 707 z późn. zm.)
- u.n.u.z.r.z.** ustawa z dnia 26 czerwca 2014 r. o niektórych umowach zawieranych w związku z realizacją zamówień

- o podstawowym znaczeniu dla bezpieczeństwa państwa (tekst jedn.: Dz. U. 2014 r. poz. 932 z późn. zm.)
- u.o.g.r.l.** ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 909 z późn. zm.)
- u.o.i.f.** ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 94 z późn. zm.)
- u.o.m.f.p.** ustawa z dnia 20 stycznia 2011 r. o odpowiedzialności majątkowej funkcjonariuszy publicznych za rażące naruszenie prawa (Dz. U. Nr 34, poz. 173 z późn. zm.)
- u.o.p.** ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 1651 z późn. zm.)
- u.o.p.d.k.** ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 406 z późn. zm.)
- u.o.p.w.w.i.f.** ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach publicznych (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 1382 z późn. zm.)
- u.p.a.** ustawa z dnia 6 grudnia 2008 r. o podatku akcyzowym (tekst jedn.: Dz. U. 2014 r. poz. 742 z późn. zm.)
- u.p.a.p.p.** ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 666 z późn. zm.)
- u.p.k.** ustawa z dnia 30 maja 2014 r. o prawach konsumenta (Dz. U. poz. 827 z późn. zm.)
- u.p.k.p.o.** ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych (Dz. U. z 2016 r. poz. 325 z późn. zm.)

- u.p.o.l.** ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 849 z późn. zm.)
- u.p.t.u.** ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (tekst jedn.: Dz. U. z 2011 r. Nr 177, poz. 1054 z późn. zm.)
- u.ś.o.z.f.ś.p.** ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 581 z późn. zm.)
- u.u.o.u.f.g.** ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 392 z późn. zm.)
- u.u.t.** ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (Dz. U. z 2016 r. poz. 187 z późn. zm.)
- u.z.r.** ustawa z dnia 6 grudnia 1996 r. o zastawie rejestrowym i rejestrze zastawów (tekst jedn.: Dz. U. z 2016 r. poz. 297 z późn. zm.)
- u.z.s.s.n.** ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie (Dz. U. z 2014 r. poz. 1789 z późn. zm.)
- wł. k.c.** kodeks cywilny włoski (Codice Civile) z dnia 4 kwietnia 1942 r.

2. Czasopisma naukowe

- AcP** Archiv für die civilistische Praxis
- BGHZ** Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Zivilsachen
- KPP** Kwartalnik Prawa Prywatnego
- MPB** Monitor Prawa Bankowego
- M. Praw.** Monitor Prawniczy

NJW	Neue Juristische Wochenschrift
NP	Nowe Prawo
OSA	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSP	Orzecznictwo Sądów Polskich
OSNC	Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna
OSPiKA	Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
PiP	Państwo i Prawo
PPH	Przegląd Prawa Handlowego
PS	Przegląd Sądowy
PSp	Prawo Spółek
RGZ	Reichsgerichts in Zivilsachen
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
RU	Rozprawy Ubezpieczeniowe
SC	Studia Cywilistyczne
SP	Studia Prawnicze
SPE	Studia Prawno-Ekonomiczne
TPP	Transformacje Prawa Prywatnego

3. Inne skróty

CEC	Europejski Kodeks Umów (Code des Europeén Contrats)
DCFR	Projekt Wspólnego Systemu Odniesienia (Draft Common Frame of Reference)
PECL	Zasady Europejskiego Prawa Umów (Principles of European Contract Law)
PICC	Zasady Międzynarodowych Umów Handlowych (Principles of International Commercial Contracts)
JORF	Journal Officiel de la République Francaise (Dziennik Urzędowy Republiki Francuskiej)

Wprowadzenie

Porządek prawa cywilnego przewiduje wiele odmian instytucji, w ramach których na dwóch lub więcej podmiotach ciąży obowiązek zaspokojenia tego samego interesu wierzyciela. Mogą one wynikać z rozmaitych zdarzeń prawnych, a także służyć różnym celom. W niniejszym opracowaniu będę je zbiorczo określał jako instytucje zakładające wielość dłużników. Instytucje te łączą podstawowe założenie, zgodnie z którym – pomimo zobowiązania kilku osób – wierzyciel może uzyskać zaspokojenie tylko raz. Oznacza to, że przez zwielokrotnienie liczby dłużników nie dochodzi do zwiększenia rozmiaru należnego wierzycielowi świadczenia.

Z uwagi na to założenie, zasadniczo poza zakresem dalszych uwag pozostanie tak zwana odpowiedzialność kumulatywna. Zobowiązania kumulatywne powstają, kiedy wierzyciel – najczęściej działając z przeczności – odbiera przyrzeczenie tego samego świadczenia od kilku różnych dłużników (np. kiedy zamawia taką samą rzecz u dwóch różnych dostawców)¹. Pomimo że zobowiązania kumulatywne również zostają zaciągnięte w celu zaspokojenia tego samego interesu wierzyciela i służą zwiększeniu pewności jego otrzymania, to jednak z powyższego nie musi wynikać, iż wierzyciel jest uprawniony otrzymać (a także obowiązanym odebrać) przyrzeczone świadczenie

¹ Bliżej na temat zagadnienia kumulatywności w doktrynie niemieckiej: P. Bydliński (w:) *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch, Band 2a. Schuldrecht Allgemeiner Teil § 241–432*, red. W. Krüger, Monachium 2003, s. 2656; H. Ehmann, *Gesamtschuld. Versuch einer begrifflichen Erfassung in drei Typen*, Berlin 1972, s. 203, 209–210; S. Meier, *Gesamtschulden: Entstehung und Regreß in historischer und vergleichender Perspektive*, Tübingen 2010, s. 248; U. Noack (w:) *Staudinger Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen. Buch 2. Recht der Schuldverhältnisse § 397–432*, red. M. Löwisch, Berlin 2005, s. 428–429.

wyłącznie raz. Oczywiście, w przypadku niektórych rodzajów świadczeń może dochodzić do sytuacji, w których z przyczyn obiektywnych możliwe będzie spełnienie świadczenia wyłącznie przez jednego dłużnika. Na przykład, w razie zobowiązania do naprawienia tej samej rzeczy może wystąpić niemożliwość świadczenia skutkująca zwolnieniem pozostałych dłużników kumulatywnych. Ponadto w niektórych przypadkach odpowiedzialność kumulatywna jest wykorzystywana jako środek ochrony przed naruszeniem zobowiązania – wówczas w następstwie świadczenia spełnionego przez jednego z dłużników ustawodawca przewiduje przekształcenie utrzymującego się zobowiązania drugiego z nich². Za każdym razem wygaśnięcie bądź zmiana treści zobowiązań pozostałych dłużników wynika albo z okoliczności przypadkowej, albo ze szczególnego postanowienia ustawy – nigdy jednak nie wynika ona z wcześniejszych ustaleń podjętych przez wszystkie zainteresowane strony. Dłużnicy kumulatywni nie uzgadniają z wierzycielem, że należne od każdego z nich świadczenie zostanie na jego rzecz spełnione tylko raz. Wynika to już najczęściej z faktu, że z reguły nie wiedzą oni o swoim istnieniu. Takie rozwiązanie nie leżałoby zresztą w ich interesie, ponieważ każdy z dłużników zaciągnął zobowiązanie, oczekując na swoją rzecz świadczenia wzajemnego w pełnej wysokości.

Pozornie nie zakłada również wielości dłużników instytucja zobowiązań podzielnych. Ustawodawca charakteryzuje ją przez jej podstawowy skutek, przedstawiany jako wyodrębnienie niezależnych zobowiązań, z których każde opiewa na część przyrzeczonego pierwotnie świadczenia. Przesłankę podzielności zobowiązania stanowi podzielność świadczenia. Jak stanowi art. 379 § 2 k.c., świadczenie jest podzielne, jeżeli może być ono spełnione częściowo bez istotnej zmiany przedmiotu lub wartości. Zgodnie z art. 379 § 1 zdanie pierwsze k.c., jeżeli jest kilku dłużników albo kilku wierzycieli, a świadczenie jest podzielne, zarówno dług, jak i wierzytelność dzielą się na tyle niezależnych od siebie części, ilu jest dłużników albo wierzycieli. W dalszej części opracowania (por. rozdział 2.5.2) postaram się uzasadnić, że przyjęcie pełnej niezależności zobowiązań podzielnych może się w danym przypadku okazać zabiegiem zbytnio upraszczającym. Może to uzasadniać

² Przykładem jest zobowiązanie dłużnika znajdującego się w zwłoce w następstwie uzyskania przez wierzyciela świadczenia zastępczego (art. 479, art. 480 § 1 k.c.). Por. także: M. Podrecka, *Zaspokojenie interesu wierzyciela przez zastępcze spełnienie świadczenia*, KPP 1999, z. 1, s. 105–106, 109–111.

przyjęcie, że również w tym przypadku występuje pewna ich współzależność przemawiająca za zaklasyfikowaniem podzielności w obrębie problematyki wielości dłużników. Dotyczy to w szczególności tych sytuacji, kiedy za zaciągnięciem każdego z zobowiązań podzielnych stoi jeden niepodzielny interes wierzyciela, który nie poddaje się niezależnej ocenie w relacjach z poszczególnymi dłużnikami.

Jednakże w polskim systemie prawa problematyka wielości dłużników obejmuje przede wszystkim takie instytucje jak zobowiązania solidarne, niepodzielne oraz zobowiązania *in solidum*. Charakteryzuje je odpowiedzialność każdego z dłużników za całość należnego wierzycielowi świadczenia połączona z mechanizmem jednoczesnego wygaśnięcia zobowiązań dłużników w następstwie jego zaspokojenia. Ustawodawca najpełniej opisał ten mechanizm w odniesieniu do dłużników solidarnych – na gruncie przepisu art. 366 § 1 k.c. Zgodnie z treścią przepisu, kilku dłużników może być zobowiązanych w ten sposób, że wierzyciel może żądać całości lub części świadczenia od wszystkich dłużników łącznie, od kilku z nich lub od każdego z osobna, a zaspokojenie wierzyciela przez któregokolwiek z dłużników zwalnia pozostałych. W przypadku zobowiązań niepodzielnych obowiązywanie powyższej formuły należy wywieść z dyspozycji art. 380 § 1 k.c., w której ustawodawca odsyła do stosowania przepisów o solidarności³. Najbardziej skomplikowanie przedstawia się to zagadnienie w odniesieniu do instytucji zobowiązań *in solidum*, która – w odróżnieniu od wyżej wymienionych – nie posiada wyraźnego umocowania w przepisach prawa. W literaturze przedstawia się różne koncepcje mające służyć objaśnieniu mechanizmu wygaśnięcia zobowiązań *in solidum*, zostaną one przybliżone w dalszej części rozważań poświęconych temu zagadnieniu (por. rozdział 2.4).

Zobowiązania solidarne, niepodzielne oraz *in solidum* jednoznacznie odróżnia od zobowiązań podzielnych inne rozłożenie akcentów między ochroną interesu wierzyciela i ochroną interesu dłużników. W przypadku zobowiązań podzielnych wierzyciel nie korzysta z udogodnień na wypadek niewypłacalności – tym samym jego właśnie obciąża ryzyko niespełnienia przypadającej na dłużnika części świadczenia. W razie konieczności dochodzenia przyrzeczonego świadczenia na drodze sądowej wierzyciel musi niezależnie wykazać

³ Oczywiście trzeba uwzględnić, że w przypadku zobowiązań niepodzielnych nie wchodzi w grę przewidziana w art. 366 § 1 k.c. możliwość żądania spełnienia świadczenia w części.

roszczenie wobec każdego dłużnika, po czym skutecznie przeprowadzić wobec niego egzekucję. Te wszystkie niedogodności zostają usunięte w razie, gdy dochodzi do powstania zobowiązań solidarnych, niepodzielnych bądź zobowiązań *in solidum*. Ponieważ każdy z dłużników odpowiada za całość pierwotnego świadczenia, wierzyciel uzyskuje w ten sposób korzyść wynikającą z możliwości przerzucenia skutków niewypłacalności jednego z dłużników na pozostałych dłużników wypłacalnych. Powyższa korzyść realizuje się przez przysługującą wierzycielowi swobodę wyboru dłużnika (*ius electio*), od którego będzie dochodził należnego mu świadczenia. Wybór ten jest w zasadzie nieograniczony i wobec istnienia takiej potrzeby może zostać cofnięty. Powyższe odnosi się również do postępowania sądowego, w ramach którego wierzyciel może pozwać jednego, wszystkich bądź tylko niektórych dłużników.

Uogólniająco można by zatem stwierdzić, że w przypadku zobowiązań solidarnych, niepodzielnych, jak również zobowiązań *in solidum* wierzyciel uzyskuje zabezpieczenie własnego roszczenia połączone z większą wygodą jego realizacji. Natomiast – co się tyczy występujących między tymi instytucjami różnic – upatruje się ich z jednej strony w trwałości wspomnianego powiązania sytuacji dłużników, a z drugiej we wskazaniu jego podstawy prawnej. Zobowiązania niepodzielne, które w niektórych systemach prawnych (np. w prawie niemieckim) są uważane za przypadek szczególny zobowiązań solidarnych, odróżnia od tych ostatnich jedynie to, że odpowiedzialność każdego z dłużników za całość przyrzeczonego świadczenia stanowi pochodną jego własności – świadczenie to ze względu na brak podzielności nie może zostać poddane dyspozycji art. 379 § 1 k.c. Odwrotnie rzecz się przedstawia w przypadku solidarności, w odniesieniu do której charakter ustanowionego zobowiązania decyduje o sposobie, w jaki powinno zostać spełnione świadczenie – solidarność może obejmować zarówno świadczenia podzielne, jak i niepodzielne. W podstawowym zakresie brak również zasadniczych różnic konstrukcyjnych między zobowiązaniami solidarnymi oraz zobowiązaniami *in solidum*. Wykształcenie przez orzecznictwo oraz doktrynę tej ostatniej instytucji, zakładającej wielość dłużników, wynikało z potrzeby rozciągnięcia formuły odpowiedzialności wynikającej z art. 366 § 1 k.c. na takie przypadki, w których – z uwagi na obowiązywanie zasady formalnego źródła solidarności – brak było podstaw do przyjęcia jej występowania. Obecność w systemie prawa odrębnej kategorii zobowiązań *in solidum* wy-

nika zatem z potrzeby zapelnienia systemowej luki i w tym znaczeniu stanowi ona instrument korygujący. O ile w przypadku zobowiązań niepodzielnych bliskie pokrewieństwo tej instytucji z solidarnością przejawia się już w ustawowym odesłaniu zawartym w art. 380 § 1 k.c., o tyle w odniesieniu do zobowiązań *in solidum* to podobieństwo wynika z poglądów doktryny, w której wyrażane są nawet głosy uznające ją za szczególnie przypadek solidarności (tzw. koncepcja solidarności przypadkowej – por. bliżej w rozdziale 2.4).

Przy omawianiu różnych figur prawnych zakładających wielość dłużników należy ponadto wspomnieć o nieznaney polskiemu ustawodawcy instytucji zobowiązania wspólnego (określanego również niekiedy jako tzw. dług łączny). Jest ona uznawana przez część doktryny germańskich porządków prawnych (w szczególności przez doktrynę niemiecką), która odnosi ją do zbiorczej kategorii przypadków współdziałania kilku dłużników w procesie zaspokojenia interesu wierzyciela. Instytucja zobowiązań wspólnych obejmowałaby zatem w prawie polskim obszar znajdujący się niejako na pograniczu pozostałych postaci wielości dłużników – w szczególności na styku zobowiązań solidarnych, niepodzielnych i podzielnych. Ta, wydawałoby się, bardzo szczególna instytucja zostanie przybliżona w rozdziale 2.5 niniejszego opracowania.

Wskazane instytucje nie wyczerpują pełnego spektrum przypadków, w których kilku dłużników jest zobowiązanych do zaspokojenia tego samego interesu wierzyciela. Taka odpowiedzialność występuje chociażby w przypadku zabezpieczeń akcesoryjnych – zarówno zabezpieczeń o charakterze osobistym (poręczenie), jak i rzeczowym (zastaw, zastaw rejestrowy, hipoteka)⁴. Jednokrotność zaspokojenia interesu wierzyciela występuje też w ramach odpowiedzialności ubezpieczyciela i sprawcy szkody. Jako niesolidarną określa się także odpowiedzialność członków zarządu spółki z o.o. za zobowiązania tej spółki na gruncie regulacji zawartej w art. 299 § 1 k.s.h.⁵ Podobne

⁴ Oczywiście to ostatnie przy założeniu prawidłowości tak zwanej koncepcji obligacji realnej. Por. E. Gniewek, *Egzekucja odpowiedzialności dłużników rzeczowych* (w: *Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara*, red. M. Pyziak-Szafnicka, Kraków 2004, s. 721–728 wraz z przywołaną tam literaturą.

⁵ Na gruncie art. 299 § 1 k.s.h. przyjmuje się, że solidarność występuje między zobowiązanymi członkami zarządu, a nie występuje w relacjach między członkami zarządu a spółką.

przykłady można by jeszcze mnożyć. W literaturze przedmiotu niektóre z powyższych instytucji są klasyfikowane jako zobowiązania *in solidum* (np. odpowiedzialność z tytułu umowy ubezpieczenia), inne zaś bywają uważane za instytucje odrębne (np. odpowiedzialność przewidziana w art. 299 § 1 k.s.h.). Jak zostanie to przedstawione, nie zawsze logika przeprowadzania podobnych podziałów wydaje się dostatecznie klarowna i oczywista.

Zasadniczy przedmiot niniejszego opracowania stanowi instytucja solidarności biernej na płaszczyźnie stosunków między zobowiązanymi dłużnikami i wierzycielem. Po dłuższym namyśle zdecydowałem się jednak na poprzeczenie prezentacji tej instytucji ogólnym przedstawieniem innych wyżej wymienionych postaci wielości dłużników, tzn. zobowiązań podzielnych, niepodzielnych oraz *in solidum*. Rozważona zostanie także problematyka współdziałania dłużników w procesie zaspokojenia wierzyciela – na jej tle postawione zostanie pytanie o zasadność wprowadzenia do polskiego prawa instytucji zobowiązania wspólnego. Zamieszczenie w opracowaniu wyżej wymienionych zagadnień dotyczących problematyki w stosunku do solidarności co najwyżej pokrewnej wynika z dwóch zasadniczych powodów. Po pierwsze, stanowi ono wyraz przekonania, że właściwe przedstawienie zagadnienia solidarności nie jest możliwe bez uwzględnienia pewnego szerszego kontekstu, na który składa się bardzo złożona problematyka wielości dłużników. Dopiero bowiem z tej perspektywy można dokonać wyczerpującej oceny niektórych podjętych przez ustawodawcę systemowych rozstrzygnięć, które dotyczą takiego, a nie innego modelu ukształtowania przepisów o solidarności. Po drugie, wyżej wymienione zagadnienia wydają się w literaturze przedmiotu zaniedbane, o czym najdobitniej świadczy brak pogłębionych opracowań monograficznych, w których wyczerpująco podjęto by problematykę podzielności, niepodzielności czy też odpowiedzialności *in solidum*. Jest to tym bardziej niepokojące, że praktyczna doniosłość tychże zagadnień jest niemała, a wraz z postępującą profesjonalizacją oraz skomplikowaniem zasad obrotu zapewne będzie ona w przyszłości jeszcze wzrastać. Oczywiście z uwagi na przyjęty temat niniejsze opracowanie nie może rościć sobie pre-

Por. A. Kappes, *Odpowiedzialność członków zarządu za zobowiązania spółki z o.o.*, Warszawa 2009, s. 218–219, 236–239; A. Kidyba, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, t. I, Komentarz do art. 1–300 k.s.h., Warszawa 2010, s. 1252; K. Osajda, *Niewypłacalność spółki z o.o. Odpowiedzialność członków zarządu wobec jej wierzycieli*, Warszawa 2014, s. 124–127. Por. także: wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 kwietnia 2007 r., V CSK 55/07, LEX nr 251525.

tensji do wyczerpującego omówienia wszystkich sygnalizowanych w nim zagadnień. Ich przedstawienie musiało zostać podporządkowane podstawowej kwestii przewodniej, którą stanowi możliwie najpełniejsze zobrazowanie praktycznego znaczenia solidarności dłużników w kontekście innych zbliżonych instytucji zakładających wielość zobowiązanych dłużników.

Koncentrując się na analizie zagadnień systemowych związanych z solidarnością, a także na wykładni przepisów określających normatywny model stosunków łączących dłużników solidarnych z wierzycielem, opracowanie niniejsze nie podejmuje również bezpośrednio problematyki roszczeń regresowych między uczestnikami solidarności. Wynika to głównie z samej rozległości powyższej problematyki, która z uwagi na swoje praktyczne znaczenie zasługuje na niezależną analizę. Przede wszystkim jednak opracowanie takie jest niemożliwe bez dokonania uprzedniej analizy stosunków solidarnych na płaszczyźnie relacji łączących dłużników z wierzycielem, a w szczególności bez zwrócenia uwagi na ich wewnętrzne zróżnicowanie. Jak postaram się to przedstawić w rozdziale 3.2.5, zagadnienia te pozostają ze sobą w bardzo ścisłym związku. Niniejsze opracowanie stawia sobie natomiast za cel stworzenie podstawy umożliwiającej w przyszłości przeprowadzenie analizy skomplikowanej materii stosunków regresowych. Nie oznacza to jednak, że ta ostatnia kwestia zostanie w dalszych uwagach zupełnie pominięta. Będzie ona podejmowana wszędzie tam, gdzie okaże się to konieczne dla rozstrzygnięcia pewnych problemów związanych z solidarnością na płaszczyźnie stosunków łączących dłużników z wierzycielem.

Niniejsza książka stanowi zmienioną wersję rozprawy doktorskiej pt. „Solidarność bierna w stosunkach dłużników z wierzycielem” przygotowanej w Katedrze Prawa Cywilnego Uniwersytetu Jagiellońskiego, obronionej w dniu 26 stycznia 2015 r. Jej powstanie było możliwe dzięki zaangażowaniu i pracy wielu osób. Szczególnie chciałbym podkreślić bardzo cenny wkład osobisty ze strony promotora rozprawy prof. dr. hab. Jerzego Pisulińskiego. Pragnę w tym miejscu serdecznie podziękować Panu Profesorowi za wszelką okazaną pomoc, życzliwość i inspirację w prowadzeniu badań naukowych. Szczególne podziękowania pragnę również wyrazić recenzentom rozprawy, prof. dr. hab. Kazimierzowi Zawadzie, a także prof. dr. hab. Piotrowi Machnikowskiemu. Ich życzliwe uwagi wyrażone w sporządzonych recenzjach stanowiły wydatną pomoc w ponownym przemyśleniu poruszanych

zagadnień w toku pracy związanej z przygotowaniem niniejszej publikacji. Podziękowania kieruję również do szerokiego grona osób, które w toku przygotowywania niniejszej publikacji w różny sposób służyły mi swoimi zdolnościami i doświadczeniem. W szczególności adresuję je do moich Rodziców – Anny i Jana Berek.

Michał Berek

Kraków, maj 2016 r.

Rozdział 1

Solidarność dłużników w ujęciu historycznym i prawnoporównawczym

1.1. Prawo rzymskie

Prawo rzymskie nie wypracowało jednolitego, ogólnego pojęcia solidarności, które obejmowałoby wszystkie przypadki, w których dochodzi do ustanowienia tej właśnie cechy zobowiązania⁶. Prototypem solidarności dłużników przyjętej w następstwie decyzji samych stron była w prawie rzymskim odpowiedzialność wielu podmiotów zaciągnięta w rezultacie czynności stypulacji. Ten sposób wykreowania solidarności charakteryzował się daleko posuniętą formalizacją – polegającą na obowiązku posłużenia się przez strony czynności odpowiednimi formułami językowymi, wypowiedzianymi w określonym czasie i określonej kolejności. Wymóg ścisłej formalizacji miał służyć w głównej mierze identyfikacji charakteru prawnego odpowiedzialności dłużników (*rei promittendi*), tak aby możliwe było jej odróżnienie od innych zbliżonych konstrukcyjnie form prawnych, w szczególności odpowiedzialności dłużnika głównego i poręczyciela oraz odpowiedzialności kumulatywnej dłużników. Z biegiem czasu sztywne reguły zaciągnięcia zobowiązania w rezultacie stypulacji ulegały stopniowemu rozluźnieniu. Dodatkowo w późniejszym czasie dopuszczono również mniej sformalizowany sposób ustanawiania odpowiedzialności solidarnej. Dotyczył on między innymi tzw. umów dobrej wiary (*bonae fidei*), zarówno tych o charakterze realnym (przechowanie, użyczenie), jak i konsensualnym (najem, kupno, zlecenie)⁷.

⁶ S. Meier, *Gesamtschulden...*, s. 514–515. Autorka wskazuje na precedensową naturę tego systemu prawa.

⁷ H. Ehmman, *Gesamtschuld...*, s. 37–38, 112, 193; S. Meier, *Gesamtschulden...*, s. 7–8; R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1969, s. 161–162.

Niejako odrębnym torem postępował rozwój solidarnej odpowiedzialności wielu osób za powstałą szkodę. Także na obszarze współczesnej odpowiedzialności deliktowej prawo rzymskie nie wypracowało ogólnych zasad odpowiedzialności odszkodowawczej, posługiwało się za to wieloma instytucjami o wąskim zakresie zastosowania, służącymi ochronie poszkodowanego w konkretnych – nieraz bardzo kazuistycznie zakreślonych – okolicznościach faktycznych. Charakterystyczna dla wczesnego rozwoju prawa rzymskiego była zwłaszcza jego funkcja penalizacyjna, wyrażająca się w możliwości zasądzenia wobec sprawcy kary pieniężnej stanowiącej wielokrotność spowodowanego uszczerbku⁸. Obok skarg penalizacyjnych (*actio furti*, *actio iniuriam*) w rzymskim porządku prawnym funkcjonowały jednak również skargi ukierunkowane wyłącznie na uzyskanie przez wierzyciela rekompensaty (*condictio furtiva*). Ponadto prawo rzymskie знаło jeszcze tzw. skargi mieszane, łączące w sobie elementy odpowiedzialności represyjnej i kompensacyjnej (*actio legis Aquiliae*)⁹. Na wypadek odpowiedzialności kilku osób za wyrządzoną szkodę przewidywano zasadniczo odpowiedzialność kumulatywną bądź solidarną (przy czym niekiedy obejmującą wielokrotność spowodowanej szkody). Przyjmuje się, że ten ostatni typ odpowiedzialności obowiązywał między innymi w przypadku: *condictio furtiva*, *actio de effusis vel deiectis*, *actio quod metus causa*, *actio de dolo* oraz na wypadek odpowiedzialności kilku opiekunów za przywłaszczenie rzeczy należącej do pupila¹⁰.

Konstrukcję prawną współczesnej odpowiedzialności solidarnej można również dostrzec w niektórych regulacjach dotyczących konkurencji zobowiązań kilku poręczycieli. Za przykład można podać jedną z później wykształconych form odpowiedzialności poręczycielskiej *fideiussio*, w przypadku której każdy z dłużników odpowiadał wobec wierzyciela za całość poręczonego długu, nie zaś jedynie za jego część wynikającą z podziału jego wysokości między wszystkich poręczycieli. W tym zakresie wykształcenie *fideiussio* stanowiło odejście od wcześniej stosowanych form odpowiedzialności poręczycielskiej (*sponsio*, *fideipromissio*), w przypadku których odpowiedzialność zabezpieczycieli miała charakter podzielny. Charakterystyczne, że skutkami

⁸ H. Ehmann, *Gesamtschuld...*, s. 38–39, 214–215. Por. również: K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 2007, s. 343.

⁹ S. Meier, *Gesamtschulden...*, s. 496–497.

¹⁰ S. Meier, *Gesamtschulden...*, s. 499–501, 504–508.

prawnymi *fideiussio* obejmowano zarówno zobowiązania poręczycielskie ustanowione wspólnie, jak również zobowiązania zaciągnięte w sposób wzajemnie niezależny¹¹.

Jeżeli chodzi o skutek prawny zdarzeń następujących między jednym z dłużników a wierzycielem, należy ogólnie odnotować dopuszczalność indywidualizacji położenia prawnego każdego z dłużników. Przyjmowano występowanie takich zdarzeń zwalniających, które dotyczą wyłącznie jednego z nich. W tej grupie zwykło się wymieniać: zrzeczenie się powództwa (*pactum de non petendo*), konfuzję oraz tzw. *capitis deminutio*. Z kolei takie zdarzenia jak zwolnienie z długu (*acceptilatio*) czy nowacja wywoływały skutek zwalniający w stosunku do wszystkich dłużników¹². Przyjmuje się natomiast, iż klasyczne prawo rzymskie nie знаło rozszerzonej skuteczności zdarzeń skutkujących pogorszeniem ich pozycji. Rozszerzona skuteczność przerwy biegu terminu przedawnienia w rezultacie uznania bądź wniesienia powództwa została wprowadzona dopiero na mocy konstytucji cesarza Justyniana z 531 r. W późniejszym okresie wiele wątpliwości budziło również zagadnienie rozszerzonej skuteczności zdarzeń, które uzasadniały odpowiedzialność za niewykonanie zobowiązania¹³.

Przed wszystkim charakterystykę prawną różnych przypadków zastosowania odpowiedzialności solidarnej łączył zasadniczy fakt, że wierzyciel miał prawo domagać się od nich wyłącznie jednego świadczenia. Bardzo charakterystyczne dla późniejszego historycznego rozwoju solidarności biernej okazało się właśnie określenie mechanizmu wygaśnięcia zobowiązań dłużników w rezultacie pociągnięcia do odpowiedzialności jednego z nich. Rozwiązanie to wywodziło się jeszcze z procesu legislacyjnego, wiązało się jednak również ściśle z modelem postępowania sądowego obowiązującym w klasycznym prawie rzymskim, tzw. procesem formułkowym. Postępowanie to miało charakter dwuetapowy, przy czym etap pierwszy kończył się z chwilą sporządzenia przez pretora skierowanej do sędziego formułki, której treść

¹¹ S. Meier, *Gesamtschulden...*, s. 1027–1030.

¹² S. Meier, *Gesamtschulden...*, s. 42.

¹³ S. Meier, *Gesamtschulden...*, s. 42–43, 48–49, 513–514. Jak wskazuje autorka, przynajmniej niektóre z wyżej wymienionych reguł znajdowały również zastosowanie w przypadkach solidarnej odpowiedzialności kilku dłużników za powstałą szkodę.

Michał Berek – doktor nauk prawnych; asystent w Katedrze Prawa Cywilnego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie; autor publikacji naukowych z zakresu prawa zobowiązań.

Publikacja stanowi kompleksowe opracowanie problematyki solidarności biernej w prawie polskim w zakresie stosunków łączących dłużników solidarnych i wierzyciela. Podejmuje ona zagadnienie systemowego ukształtowania przepisów o solidarności na tle innych pokrewnych instytucji prawa zobowiązań zakładających wielość dłużników (zobowiązania podzielne, niepodzielne, wspólne, zobowiązania *in solidum*). Porusza się w niej również problematykę wykładni obowiązujących przepisów o solidarności związanych z takimi kwestiami praktycznymi, jak:

- istnienie zobowiązań solidarnych w okresie przed ich wygaśnięciem (m.in. w kontekście skutków naruszenia zobowiązania, przedawnienia, zwolnienia z długu, odnowienia, zwłoki wierzyciela);
- zwolnienie dłużników solidarnych w następstwie zaspokojenia wierzyciela;
- zarzuty przysługujące dłużnikom solidarnym.

Opracowanie zawiera analizę prawnoporównawczą solidarności dłużników, podsumowanie dotychczasowego dorobku doktryny krajowej oraz kompletny wykaz orzecznictwa związanego z poruszonymi zagadnieniami. Przedstawiona została w nim propozycja typologizacji obowiązujących przepisów o solidarności.

Publikacja jest skierowana do sędziów, notariuszy, adwokatów, radców prawnych oraz osób zajmujących się naukowo prawem prywatnym. Zainteresuje ona również dydaktyków i doktorantów.

9788326487033 W01P01

ISSN 1897-4392
ISBN: 978-83-264-8703-3

9 788326 487033

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45, FAX 22 535 80 01

ZAMOWIENIA@WOLTERSKLWUER.PL

WWW.PROFINFO.PL